

Ірына Галуза

Нацыянальная акадэмія навук Беларусі

irenka.galouzo@gmail.com

**Тэрміналагічныя словазборы
Язэпа Драздовіча**

Язэп Драздовіч – гэта мастак, пісьменнік, астраном, скульптар, педагог, а таксама таленавіты лексікограф-аматар і клапатлівы збіральнік роднага дзісенскага слова. У 1920-я гады ён быў у віры культурнага жыцця, таму дакладна разумеў (і прадчуваў) патрэбы свайго часу і вельмі актыўна ўдзельнічаў у моватворчым працэсе пачатку XX-га ст.

У 1919–1923 гг. Я. Драздовіч працаваў у розных установах Вільні: у Беларускай літаратурна-выдавецкай аддзеле пры Камісарыяце асветы БССР, у “Беларускай хатцы” і Беларускай дзяржаўным тэатры, у разнастайных літаратурных выдавецтвах, арганізаваў таварыства “Заранка”. Пазней Я. Драздовіч супрацоўнічаў з газетай “Наш сцяг”, з часопісамі “Маланка”, “Саха” і інш. З 1926 г. Я. Драздовіч наладзіў трывалую сувязь з Інстытутам беларускай культуры і Беларускай акадэміяй навук. Браніслаў Эпімах-Шыпіла пастаянна дасылаў яму “тамы навуковых прац, выдадзеных Інбелкультам па гісторыі, па мове і літаратуры, па этнаграфіі і мастацтве”¹.

Вядома, што Навукова-Тэрміналагічная камісія для выпрацоўкі тэрміналагічных сістэм па ўсіх галінах навукі была створана ў канцы 1921 г. Я. Драздовіч ужо ў пачатку 1919 г., пра што сведчаць даты на рукапісах або згадкі пра іх у лістах, склаў *Беларуска-расейскую тэрміналогію па анатоміі і фізіялогіі цела чалавека*² і, магчыма, батанічны слоўнік вёскі Рымкі³.

У той жа час Я. Драздовіч рыхтаваў (у 1921 годзе) і поўны слоўнік беларускай мовы⁴, які ўтрымлівае больш за 2130 адзінак на літару А–

¹ А. Ліс, *Вечны вандроўнік. Нарыс пра мастака Язэпа Драздовіча*, Мінск 1984, с. 156.

² Я. Драздовіч, *Беларуска-расейская тэрміналогія па анатоміі і фізіялогіі цела чалавека* [у:] Архіў аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа НАН Беларусі (ЦНБ НАНБ), ф. 2, воп. 1, адз. зах. 29. Тут і далей у тэксце захаваны аўтарскі правапіс. Сінтаксіс прыведзены ў адпаведнасці з правіламі сучаснай беларускай мовы.

³ Я. Драздовіч, *Карткі з беларускімі словамі, сабранымі на Дзісеншчыне і Піншчыне* [у:] Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (LMAVB), F. 21–126.

⁴ Я. Драздовіч, *Падрыхтовачны матэрыял для беларускага слоўніка* [у:] ЦНБ НАНБ, ф. 2, воп. 1, адз. зах. 31, л. 20–28.

Ак. Гэта чарнавы накід з вялікай колькасцю закрэсліванняў і выпраўленняў, якія – паказваюць намаганні Я. Драздовіча максімальна поўна зафіксаваць лексічныя сродкі Дзісенскага раёна, а таксама паспрабаваць выпрацаваць сродкі, якія б абслугоўвалі навуковы стыль, – стварыць абстрактныя назоўнікі пры дапамозе разнастайных афіксаў, пры гэтым ва ўсіх адзінках паслядоўна адлюстраваны рысы полацка-мінскіх гаворак¹.

Захаваўся таксама і падрыхтоўчы матэрыял для ўкладання гэтага слоўніка: словазборы па геаграфіі і геалогіі, батаніцы і аграноміі, псіхалогіі, хатне-гаспадарчым абсталяванні, заалогіі² і інш. Усе названыя тэрміналогіі ўключаюць толькі шырока распаўсюджаныя намінацыйныя сродкі дзісенскага рэгіёна па пэўных галінах чалавечай дзейнасці. Разам з тым, рукапісы адлюстроўваюць пошук Я. Драздовічам найбольш удалай формы падачы матэрыялу ў будучым слоўніку: алфавітна-гнездавы парадак з тлумачальнай часткай, тэматычна-гнездавы парадак без дэфініцый, алфавітны парадак і інш.

Склалася так, што многія якасна зробленыя даследчыкам-аматарам матэрыялы не былі своєчасова выкарыстаны. Такі лёс напаткаў і **Беларуска-расейскую тэрміналогію па анатоміі і фізіялогіі цела чалавека**. Ліст Я. Драздовіча ад 04.01.1922 г. сведчыць пра тое, што тэрміналогія была складзена раней за 1919 г. і тры гады заставалася нявыдадзенай: “Мая шматгадовая праца па тэрміналогіі анатоміі і фізіялогіі, каторая адабрала шмат майго здароўя, ужо трэці год, як блудзец па выдавецтвах...”³. Тады ж, прыблізна ў 1919 г., тэрміназбор быў дасланы праз П. Душэўскага ў рэдакцыю выдавецтва “Вызваленне”⁴, але тое не ўзялося яе надрукаваць. Таму лексікограф прыблізна ў траўні-чэрвені даслаў скарачаны варыянт тэрміналогіі ў Віленскае выдавецкае таварыства⁵. Пасля Я. Драздовіч двойчы (04.01.1922 і 10.07.1922) звяртаўся ў гэта таварыства і адзін раз (16.01.1921) – у Таварыства беларускай школы з просьбай “каб як найхутчэй яе [тэрміналогію] выдаць”, бо “мінчане нашы – галадуюць, а тэрміналогію – будуць, а я ані там, ані тут...”⁶.

Патлумачыць той факт, чаму Я. Драздовіч вельмі хваляваўся за надрукаванне менавіта гэтага тэрміназбору, вельмі лёгка: ён скончыў Віленскую рысавальную школу (1908), дзе ў абавязковым парадку вывучалася анатомія чалавека, а ў 1910–1914 гг. служыў у войску і прай-

¹ І. У. Г а л у з а, *БЕЛАРУСКІ СЛОЎНІК Язэпа Драздовіча* [у:] *Беларуская мова ў XXI стагоддзі: Асноўныя тэндэнцыі развіцця (да 80-годдзя акадэміка А.І. Падлужнага): Зборнік матэрыялаў Міжнароднай навуковай канферэнцыі*, Мінск 2015, с. 87–95.

² Я. Д р а з д о в і ч, *Падрыхтоўчны матэрыял...*, л. 1–18.

³ Я. Д р а з д о в і ч, *Лісты, адрасаваныя Віленскаму Выдавецкаму таварыству*, ф. 2, воп. 1, адз. зах. 38, л. 1.

⁴ Я. Д р а з д о в і ч, *Рукапісныя матэрыялы*, Ф. 21–91, к. 5.

⁵ Я. Д р а з д о в і ч, *Лісты...*, л. 1.

⁶ Я. Д р а з д о в і ч, *Рукапісныя...*, л. 5.

шоў фельчарскія курсы, здабытыя веды на якіх прымяняў на практыцы ў Першую сусветную вайну на Усходнім фронце. Такім чынам, з аднаго боку, добрае веданне беларускай мовы, прынамсі, дзісенскай гаворкі, а з другога – грунтоўная абазнанасць у медыцыне.

Прыспешванне надрукаваць тэрміналогію, адмаўленне ад добрага ганарару за яе (“...цяпер я не ганюся за грандганарарамі”¹, “...прашу <...> ганарарак с такім рахункам, каб за кожную назову або радок ад 3 да 5 капеек золатам даўнейшага Ганарару”²) абумоўліваецца наступнымі прычынамі: 1) Я. Драздовіч зрабіў некалькі рукапісных копій слоўніка для розных выдавецтваў і зацікаўленых асоб, таму баяўся плагіату: “Баюся, каб часам хтось не сплагіатыраваў гэту маю працу з вандруючых копій і ня выдаў ад сябе – раней ад мяне”³, 2) імкнуўся паспрыяць працы настаўнікаў, якія вымушаны былі весці навучанне па-беларуску, не маючы ні беларускамоўных падручнікаў, ні адпаведных тэрміналагічных збораў: “Спяшуся даць патрэбны тэрміналагічны матэр’ял для нашых загранічных педагогаў, каторыя моцна адчуваюць у ім патрэбу”⁴.

Беларуска-расейская тэрміналёгія па анатоміі і фізіялёгіі цела чалавека Я. Драздовіча ўяўляе сабой беларуска-рускі тэрміналагічны слоўнік, што ахоплівае больш за 1400 лексем. Згодна з лістамі Я. Драздовіча названая тэрміналогія – чарнавік першага нескарочанага варыянта слоўніка, дасланага ў рэдакцыю часопіса “Вызваленне”. На такую думку наводзіць той факт, што 1) прыкладна шостая частка загалоўкавых лексем выкраслены складальнікам, 2) асноўны тэкст слоўніка напісаны чорным чарнілам, пасля былі ўнесены праўкі спачатку колерам больш цёмнага адцення, потым простым алоўкам; апошнія выпраўленні рабіліся чырвонай ручкай, 3) многія рэестравыя лексемы суправаджаюць закрэсленыя і незакрэсленыя пыталынікі, плюсы, кропкі, нумарацыя, незразумелыя літарныя пазнакі тыпу “р” і інш. З лістоў становіцца відавочным, што нават чыставікоў было некалькі, магчыма, для розных выдавецтваў: 1) да мая 1921 года лексікограф “перапісаў яе [копію першага варыянта слоўніка. – І. Г.] начыстую, як да друку, шмат чаго пераправіў і шмат чаго (не зусім пэўнага) выкінуў, і з 1000 тэрмінаў зрабіў усяго 730, з мэтай каб зрабіць яе зусім не патрабуючай у рэдакцыі спецыялістаў (анатомаў-медыкаў і г. д.) і могучай быць выпушчанай у свет на адпаведнасьць (з ручацелства за свой тавар) чэсьці самога аўтора”⁵, 2) да студзеня 1922 г. Я. Драздовіч “рукапісь гэтай кніжкі <...> ужо перапісаў на чыстую, як да друку <...>, шмат назой выкінуў зусім і з 100 зрабіў усяго 750”⁶.

¹ Я. Драздовіч, *Лісты...*, л. 1.

² Я. Драздовіч, *Рукапісныя...*, л. 7.

³ Я. Драздовіч, *Лісты...*, л. 1.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Я. Драздовіч, *Рукапісныя...*, л. 5.

⁶ Я. Драздовіч, *Лісты...*, л. 1.

Адзначым, што чарнавік тэрміналогіі ўключае 1441 лексему, пераважная большасць з якіх – тэрміны (1198). Асноўнае ядро тэрмінаў складаюць 1116 лексем, прычым 63 лексемы паўтараюцца двойчы ў розных падраздзелах тэрмінабору, а дзве – тройчы, і да 12 лексем прыводзіцца адзін ці два фанетычныя варыянты.

Меншая частка слоўніка (амаль што поўнасю выкрасленая рукой складальніка) – гэта словы, што асацыятыўна адносяцца да пэўнай загалоўкавай лексемы. Яны або 1) апісваюць знешнасць чалавека (132): у раздзел “часткі твару і галавізны” трапілі такія лексемы, як *валасі-тасьць, віхор, вус, вусітасьць, кучба, лысіна, праставалосье, пробысь, чуб, чубайка*, або 2) з’яўляюцца радам аднакарэнных слоў (66) да рэестравых лексем і адносяцца да агульнаўжывальнай лексікі: да лексемы *тулаво* прымыкаюць дзеясловы *туляцца* і *туліцца*, або 3) уяўляюць сабой экспрэсіўныя формы (20) загалоўкавых слоў (*бародка, губка, моршчачка*).

Анатамічны слоўнік Я. Драздовіча ўяўляе сабой **узор ідэаграфічнага даведніка**: артыкулы размешчаны не па алфавіце, а па лексічным значэнні загалоўкавага паняцця. Так, слоўнік мае 10 раздзелаў: “назвы павярхоўных форм чалавечага цела”, “косьці”, “цягніцы”, “мазгі і нервы”, “кровазварот”, “живот”, “дыхі”, “скура”, “вока”, “вуха”¹. Кожны з гэтых раздзелаў, у сваю чаргу, падзяляецца на падраздзелы, напрыклад, у другім раздэле “косьці” ўваходзяць наступныя: “косьці галаўныя”, “косьці тулавыя”, “косьці рук”, “косьці ног”, “зубы”, “швы”, “суставы”². Значыць, дадзены тэрмінабор – гэта **трохузроўневы тэматычны слоўнік**.

Пры вытлумачэнні лексічных адзінак праз рускамоўны адпаведнік ці словазлучэнне Я. Драздовіч зыходзіць не ад асобнага слова, а ад паняцця – да выражэння яго ў некалькіх лексемах. Таму вельмі часта Я. Драздовічам праз коску прыводзяцца шматлікія сінанімічныя беларускія адпаведнікі да аднаго рускамоўнага тэрміна: *шкілёт, касьцёц, касьцяная драба – скелет; шчэляпныя суставы, ськівічныя суставы, нашчэпквыя суставы – височно-нижнечелюстной сустав* і інш. Такі паняццевы падыход дае карыстальніку выбар адпаведных сродкаў для адэкватнага выражэння думкі, спрыяе засваенню найбольш прыдатнага тэрміна.

Пасля праведзенай намі апрацоўкі і падрыхтоўкі тэрміналогіі да друку колькасць лексем засталася той жа. Усе закрэсленыя элементы захоўваліся, каб паказаць працу Я. Драздовіча над словам, яго пошукі беларускамоўнага тэрміна. Усе нетэрміны былі згрупаваны па сэнсе ці каранёвай суаднесенасці з апорнымі словамі і аформлены без чырвонага радка, напрыклад³:

¹ Я. Д р а з д о в і ч, *Беларуска-расейская тэрміналёгія па анатоміі...*, л. 1.

² *Ibidem*, л. 11.

³ Слоўнікавыя артыкулы ці вытрымкі з іх афармляюцца так, як прынята ў беларускай лексікаграфіі.

Мазоль ж., **мазаліца** ж., **мазалізна** ж. – мозоль [clavus].

Мазаліна ж. – оmozолевшая кожа.

Мазоблішча н. – участок кожи, на котором была мозоль.

У выпадку, калі да апорнага слова адносілася некалькі радоў аднародных, то яны разбіваліся на групы.

Пасля апрацоўкі матэрыялаў быў абраны змешаны тып размяшчэння лексем: лексемы групуюцца па значэнні ў раздзелы і падраздзелы, як іх упарадкаваў Я. Драздовіч; унутры падраздзела загалоўкавыя лексемы размяшчаюцца па алфавіце для зручнасці карыстання; групы аднародных, слоў-асацыяцый і эмацыйна-экспрэсійных форм да апорнай лексемы прыводзяцца па гнездавым прынцыпе.

Адзначым, што пры стварэнні слоўніка жывой беларускай мовы, у прыватнасці, пры фарміраванні яго рэестравай часткі, Тэрміналагічнай камісіяй раілася браць абазначальныя сродкі, што існавалі ў дыялектнай беларускай мове, або на іх аснове ўтвараць неалагізмы па словаўтваральных законах беларускай мовы. Запазычаныя словы варта было выкарыстоўваць толькі тады, калі не было беларускага адпаведніка, а створаны неалагізм з'яўляўся вельмі штучным. Пры гэтым выкарыстанне тэрміна-запазычання дазвалялася, калі такі тэрмін адпавядаў наступнаму крытэрыю: запазычанае слова павінна было быць інтэрнацыянальным, вядомым многім развітым еўрапейскім мовам. Відавочна, што ў хуткім часе беларускія мовазнаўцы зразумелі нежыццяздольнасць такога падыходу: большасць тэрміналагічных сістэм грунтуецца на лацінскіх ці грэчаскіх каранях, якія вядомы ўсім мовам, а вынікі падобнай пурыстычнай дзейнасці маглі б загрузасціць мову "мёртвымі"¹ наватворами.

У сувязі з гэтым анатамічны слоўнік Я. Драздовіча з'яўляецца абсалютна ўнікальным: толькі ў шасці тэрмінах з 1116 ужыты два відавочна запазычаныя карані (*пэпсін, пэпсіно́вы клёк, пэпсіно́выя залоб́зкі, трэпсін, трэпсіно́вы клёк, трэпсіно́выя залоб́зкі*), а ва ўсіх іншых – спрадвечна беларускія і вельмі рэдка (да дзесяці) – даўно запазычаныя і добра засвоенныя беларускай мовай (*фальшы́вая суста́ва, фля́дра* і інш.). Больш за тое, у аснове беларускамоўных адпаведнікаў – лексічныя адзінкі з дзісенскай гаворкі, на што ўказваюць пазнакі ўкладальніка *Дз. п.* або *Дз.* і пад. насупраць рэестравых лексем.

Дастаткова часта Я. Драздовіч падае некалькі варыянтаў загалоўкавага слова (фанетычных або словаўтваральных): напрыклад, *гнезды́нка, гнезьды́нка, гнязьды́нка; пахві́на, пахві́ньне*. Усе яны былі захаваны пасля апрацоўкі архіўных матэрыялаў.

Пры характарыстыцы лексічнага напаўнення ўзнікла пытанне: чаму выдавецтвы так і не прынялі да друку тэрміналогію Я. Драздовіча, хоць вельмі адчувалася недахоп медыцынскіх тэрмінаў. Адказ хаваецца

¹ С. Н е к р а ш э в і ч, *Да пытання аб укладанні слоўніка жывой беларускай мовы, "Полымя" 1925, №5, с. 175.*

ў прыведзеных ў якасці тэрміналагічных эквівалентаў рускамоўных тлумачэнняў: гэта часта не аднаслоўныя ці састаўныя па структуры тэрміны, а вельмі неадназначныя, празмерна апісальныя словаспалучэнні. Відавочна, у складальніка не было ніякіх даведнікаў ці іншых матэрыялаў, рээстравую частку якіх можна было б узяць за аснову для выпрацоўкі беларускіх адпаведнікаў. Таму зыходнымі былі беларускія лексемы, да якіх ужо шукалася рускамоўнае тлумачэнне. Напрыклад: *грудзізна* 'средняя часть груди по грудной кости'¹, *прышчак* 'верхушка лицевой скулы'², *усход* 'верхний изгиб голенно-стопного сустава'³. Падчас праверкі існавання прыведзеных Я. Драздовічам тэрмінаў праз *Руска-лацінскі атлас*⁴ і падручнік *Анатомія чалавека*⁵ аказалася, што абсалютна ўсе прапанаваныя Я. Драздовічам тэрміны існуюць. Для пацвярджэння гэтага ў апрацаваным слоўніку да кожнага з іх намі прыводзіцца дакладны рускамоўны і лацінскі адпаведнік, напрыклад:

Грудзізна ж. – тело грудины [corpus sterni].

Прышчак м., ~~сьніва~~ ж. – скуловая кость [os zygomaticum].

Усход м. – голеностопный сустав [articulatio talocruralis].

Да некаторых беларускіх тэрмінаў, праз іх вельмі семантычна шырокае тлумачэнне, прыводзяцца тыя адпаведнікі, што часткова могуць раскрываць значэнне рээстравай лексемы. У канцы слоўнікавага артыкула ў такім выпадку змяшчаецца пыталынік:

Падпатылічная сустава, бразджэльна-каркавая сустава, мазджэрна-каркавая сустава – атлантозатылочный сустав [articulatio atlantooccipitalis], латеральны (articulatio atlantoaxialis lateralis) і срединны (articulatio atlantoaxialis mediana) атлантоосевые суставы (?).

Да невялікай часткі лексем (52 адзінкі) не ўдалося падабраць лацінскі адпаведнік па наступных прычынах: 1) з-за аб'ёму паняцця, адсутнасці дэталізацыі аб'екта апісання (*косьці тулавыя* 'кости туловища'), 2) па прычыне наяўнасці безэквівалентнай лексікі ў рускай і лацінскай мовах (*падвусьніца* 'углубление между нижней губой и подбородком'), 3) у сувязі з разыходжаннем у падачы тэрміналагічных спалучэнняў у розных навуковых і навукова-папулярных крыніцах (*вывіхová сустава* 'ложный сустав, при длительном вывихе со смещением суставной головки').

Граматычныя пазнакі ў тэрміназборы Я. Драздовіча адсутнічаюць, толькі зрэдку пры назоўніку адзіночнага ліку падаецца форма множнага ліку (*клуб, клубы*), прычым значэнне лексемы ў адзіночным ліку

¹ Я. Драздовіч, *Беларуска-расейская тэрміналогія па анатоміі...*, л. 7.

² *Ibidem*, л. 4.

³ *Ibidem*, л. 10.

⁴ Г.Л. Билич, В.А. Крыжановский, *Анатомия человека. Русско-латинский атлас. Цитология. Гистология. Анатомия. Справочник*, Москва 2006.

⁵ М.Р. Сапин, Г.Л. Билич, *Анатомия человека. Учеб. для студентов высш. учеб. заведений: в 2 кн., 5-е изд., перераб. и доп.*, Москва 2006.

і той жа лексемы ў множным ліку могуць не супадаць, напрыклад: *галасьніца* ж. 'голосовые связки [*ligamenta vocales*]' і *гарлянкавыя сувязкі*, *галасьніцы* мн. 'голосовые складки [*plicae vocales*]'. Са стылістычных пазнак прысутнічае толькі ўказанне на зніжаную экспрэсіўную афарбоўку слова: *лупа*, *лупы*, *лупастасьць* (*лаячнае*)¹. Гэтыя пазнакі былі захаваны пасля апрацоўкі. Да слоў з эмацыйнай афарбоўкай дадавалася спецыяльная пазнака *ласк*.

Да *Беларуска-расейскай тэрміналёгіі па анатоміі і фізіялёгіі цела чалавека* Я. Драздовіча быў дададзены індэксаваны *Паказальнік беларускіх назваў* для зручнасці карыстання і разгляду ўсіх тэрмінаў у алфавітным парадку.

Відавочна, анатамічная тэрміналогія, упарадкаваная Я. Драздовічам, патрабавала ў свой час дапрацоўкі. У параўнанні з выдадзенай тэрміналогіяй *Nomina Anatomica Alboruthenica* (выпуск першы, 1926; выпуск другі, 1927; выпуск трэці, 1929) тэрміналогія па анатоміі аматара-лексікографа, безумоўна, саступае па колькасці тэрмінаў. Разам з тым, Я. Драздовіч свядома рабіў яе невялікай па аб'ёме: ён імкнуўся дапамагчы ў справе стварэння неабходнай базы для ўкладання школьных падручнікаў, для палягчэння працы настаўнікаў. Адзначым, што для іх, як і для аўтараў падручнікаў, прыняты Камісіяй тэрміналагічны апарат быў абавязковым. Важна падкрэсліць, што большасць тэрмінаў, прапанаваных Я. Драздовічам, простыя, лёгкачытальныя і лёгкаразумелыя з прычыны іх матывацыйнай празрыстасці.

Словазбор Батаніка і аграномія² складаецца з некалькіх адрозных частак. Першая і самая значная прысвечана сельскагаспадарчым раслінам і караняплодам, яна ўключае 15 груп найменняў: *авёс*, *боб*, *віка*, *бульба*, *бурак*, *гарох*, *грыжына*, *жыта*, *морква*, *пшаніца*, *радыса*, *рэдзька*, *рэпа*, *фасоль*, *ячмень* (група *фасоль* выкраслена рукой складальніка). Агульная колькасць слоўнікавых артыкулаў пасля апрацоўкі склала 114 адзінак.

Названая частка пабудавана **па тэматычна-гнездавым прынцыпе** і аформлена як **тлумачальны слоўнік**. Тэматыка і склад кожнай групы задаюцца загалоўкавым словам, якое выносіцца асобна: напрыклад, да групы "ячмень" адносіцца ласкальная назва ячмяню *ячмянёк*, назва аднаго ячменнага зерня і каліва – *ячміна* і *ячмёніна*, назва нівы зпад ячмяню – *ячышча*, народныя назвы відаў ячмяню ў залежнасці ад колькасці пучкоў, у якія сабраны каласкі ў верхавінкавым коласе, – *ячмень-духрэднік* і *ячмень-шасьціраднік*, назва ячменнага хлеба ці бліна – *ячнік*, ячменнай мукі ці кашы – *ячніца* і інш. У групе "бульба" Я. Драздовіч дадаткова пералічыў і гатункі бульбы: *буіня*, *дуплянка*, *крахмалёўка*, *малінаўка*, *пасьпешка*, *саракоўка*, *сучка*, *чорная*, *чырво́нка*. Гэта азначае, што прыводзяцца не толькі аднакарэнныя, але і словы,

¹ Я. Драздовіч, *Беларуска-расейская тэрміналёгія па анатоміі...*, л. 4.

² Я. Драздовіч, *Падрыхтоўачны матэрыял...*, л. 5–8.

што звязаны з апорным паняццем: так, да лексемы *боб* указана назва дэкаратыўнай кустовай расліны сямейства ружакветных *баббўнік* і пад.

Кожнае слова суправаджаецца тлумачальнай часткай па-беларуску; калі лексема мнагазначная, то прыводзяцца ўсе яе значэнні: *ячніца* '1) ячная мука, 2) ячная ~~салама~~ каша, 3) ячная салама'. Зрэдку прыводзяцца і прыказкі, прымаўкі, тэрміналагічныя спалучэнні з рээстравымі адзінкамі ў іх складзе: *Гірсіца – хлёбу памачніца, Як ня ўрбодзіць жытцё – слабае жыццё, баббовыя камы, бульбяная яма* і інш.

Другая частка (293 адзінкі) слоўніка ўяўляе сабой **спісы слоў без націскаў у алфавітным парадку** без усялякіх пазнак; практычна ва ўсіх групах сустракаецца пералічэнне праз коску аднакарэнных і сінанімічных лексем. Тэматыку першай з іх, што ўключае 104 словы, можна акрэсліць як назвы раслін (культурных і дзікіх), дрэў, грыбоў: *ваўнянка, вёрас, вёрба, вех, віка, вінаград, вішня, вяз, гарбуз, гарох, гарчак, гарчыца, гірса* і г. д. Другі спіс (66 адзінак, размешчаных у адвольным парадку) адлюстроўвае пераважна народную марфалогію раслін (назвы састаўных частак): *быльлё, завязь, зярно, ліст, прут, пыльнік, пянёк, сёмя* і інш. Трэці пералік слоў (17 лексем) утрымлівае народныя тэрміны па будове кветкі: *вусік, дзік, завязь, зельле, зёлка, квятліца, кузавок, мядушка, пыльнік, растапырка, ~~рыльце~~, семяплодзік, суквётка, суквецце, хабатык, цуца, чарачка*. Чацвёрты спіс (10 адзінак) можна ўмоўна назваць "формы кветак": *дзядульковыя, кочановастыя, кучбастыя, махрыста-кучо[?], махрыстыя, мядунчатые, пухаватчатыя, рамулёвастыя, ~~рамулёвыя~~, распырастыя*. Пятая група, якая, відавочна, не завершана, бо абрываецца на літары *б*, аб'ядноўвае разнастайныя паняцці па аграноміі (83 лексемы): *абгон, аблом, абрыз, абсада, абсёў, абхон, адмор, адбрваль* і інш. Невялікая частка прыведзеных адзінак, на нашу думку, з'яўляецца штучнымі суфіксальнымі (пры дапамозе афікса *-асьць*) утварэннямі Я. Драздовіча: *абмежкаватасьць, адлушчанасьць, адуплеласьць, адутліватасьць*. І шосты пералік, магчыма, з'яўляецца чарнавым накідам зместу таго, што яшчэ Я. Драздовіч збіраўся апісаць (13 адзінак): *дрэва, зббжжа, карняплоды, кветка, колас, лес, ліст, струк, травя, хвоя, фрукты, фруктовыя дрэвы, ягады*.

Пасля апрацоўкі над усімі лексэмамі быў пастаўлены націск, да кожнай адзінкі былі дададзены граматычныя пазнакі. У межах груп рээстравыя словы былі размешчаны па алфавіце. Аўтарскі падзел на раздзелы захаваны цалкам, пры гэтым у першай частцы назвы раздзелаў былі зняты па прычыне неадпаведнасці зместу некаторых з іх, а менавіта: групы *"жыта"*, *"пшаніца"* і *"ячень"* былі размешчаны асобна; групы *"авёс"* і *"боб"* былі аб'яднаны ў *"збжжавыя расьліны"*, а групы *"віка"*, *"гарох"* і *"фасоль"* – вылучаны пры гэтым у *"збжжавыя расьліны"*. Адзначым, што тэматычныя групы *"бульба"*, *"бурак"*, *"грыжына"*, *"рэпа"*, *"рэдзька"*, *"радыса"*, *"морква"* абсалютна дакладна адносяцца да *"карняплодаў"*, што і адлюстравана Я. Драздовічам. Пасля апрацоўкі ўсе групы размешчаны па алфавіце з улікам апорнага слова.

Усе аўтарскія азначэнні, якія пададзены ў першай частцы, захаваны, але падаюцца ў змененым ці крыху перапрацаваным выглядзе, адаптаваным да патрабаванняў сучаснай лексікаграфіі. У асобных выпадках з новага радка без водступу дробным шрыфтам падаецца тлумачэнне Я. Драздовіча, якое змяшчае дадатковыя звесткі апісальнага характару:

ГІРСА ж. Гірса; пустазелле сямейства злакавых. □ *Гірсіца* – хлеб у памачніца.

Пераход жыта на мокрых і зімных грунтах (асабліва на нізкім грунце падзолу) у аў[с]ястую мятлу, маючую высокую (роўную з жытам) ценкую і жосткую цёмна-зялёную салому, завершаную аўсянавым вятлістым коласам з цёмна-зялёнымі, а пры даспеласці шэрабураватымі, абвалочанымі цвёрдымі ашчынамі тошчымі зернітамі.

Прыказкі і словазлучэнні тэрміналагічнага характару аформлены пры дапамозе спецыяльных сімвалаў: □, ○.

У другой частцы ў асобных выпадках рээстравай адзінкай з'яўляецца словазлучэнне: *агністая масьць, азярныя расьл.[іны], атрутныя р.[асьліны], бабёвыя р.[асьліны], баравыя р.[асьліны], фруктовыя дрэвы*. Фанетычныя варыянты падаюцца праз коску адным артыкулам, напрыклад: *абнім і абнём, адбжыль і атбжаль, атбжылак і ~~адбжылак~~, ліствак і ліствяк, мядзёлка і ~~мядзёлка~~, топаль і тофіль*. Формы множнага ліку пры асобных лексемах былі цалкам захаваны: **Зярно н., зёрніты мн.**

Ва ўсіх спісах аднакарэнныя словы былі аформлены самастойным артыкулам, у тым ліку ласкавыя і памяншальныя формы, напрыклад, *каліва і каліўца, карá і карыца, ліст і лісьцінка, пень, пнюшок і пняёк, рабіна і рабінка*. Сінанімічныя назвы (*вата і пухаватка, прыпутнік і путнік, ~~рыльца~~ і хабаток, пупыр і пупышка*) падаюцца са спасылкамі на лексічна тоесныя адпаведнікі: **Пупыр м. [гл. пупышка]**

Адзінкавае тлумачэнне праз рускі адпаведнік апушчана: *пухаватка* 'хлопок'.

Аўтарскае ўказанне ў дужках колькасці значэнняў лексем таксама цалкам перанесена з чарнавых запісаў: **Абвіва (2) ж.; Абру́б (2) м.**

Падрыхтовачны матэрыял для беларускага слоўніка па Геаграфіі і геалогіі (або **словазбор Геаграфія і геалогія**¹ пасля апрацоўкі) змяшчае 640 адзінак (без уліку фанетычных варыянтаў), якія змешчаны ў слупок на доўгіх, самастойна выражаных і змацаваных трох лістах (на старонцы па два-тры слупкі лексем). Відавочна, гэта чыставік, бо мала закрэсленняў, усе словы напісаны ручкай чорнага колеру, толькі тры адзінкі ўпісаны алоўкам (*струга, стругавіна, стружка*).

Па часцінамоўнай прыналежнасці найбольшую колькасць адзінак складаюць назоўнікі (каля 92% ад агульнай колькасці), прыметнікаў і прыслоўяў зафіксавана адносна мала (каля 7% і 1% адпаведна).

Па лексічным нападзенні гэты матэрыял Я. Драздовіча з пункту погляду народнага ўсведамлення тэрыторыі, яе кампанентаў, асаблі-

¹ *Ibidem*, л. 1–4.

васцяў іх размяшчэння, з'яў прыроды і інш. з'яўляецца дастаткова багатым. Пераважную большасць складаюць шырока распаўсюджаныя намінацыйныя сродкі: *аблівень, аблёка, бліскавіца, гром, дождж, зорка, інія, пярун, сьнег, туман; аблог, бэраг, узгбн, хлынь; азярб, багна, балбта, быстрак, вакно, капанка, мбра, стаў; астрбў, даліна, лог, нізіна; бор, бязлёсьсе, гай; валатбўка, гарб, курган; вільгаць, макрайдзь, прэль, слатб; глей, гліна, крэмень* і пад. Разам з тым, бачна імкненне лексікографа зафіксаваць лексемы з відавочнай унутранай матывацыяй, што маглі б быць скарыстаны Тэрміналагічнай камісіяй для выпрацоўкі беларускіх адпаведнікаў разнастайным тэрмінам з абстрактным значэннем: *бяздбнніца, дбнніца, днёньне, падбньне; далбўе; дзярністасьць; друзавастасьць, друзёньне; па́рыстасьць; пустэ́льня, пустбш; ро́снасьць; узрбўе; узрэ́чка* і інш. Таксама пазначана шмат адзінак, якія можна было б выкарыстаць у геаграфічнай практыцы толькі ўлічваючы іх пераносны, метафарычны сэнс: *дзіч, жыдзь, закрут, калдбба, крўпы, крыву́лька, ліха, нахóдка, нос, разб́ра* і інш.

Словы Я. Драздовічам пададзены ў **алфавітна-гнездавым парадку**, напрыклад, *гара, гарыстасьць, гарушка, горка, горы, горнае, гай, гаёк, гайнік, гарак, гарацкае* і г. д. Лексемы на наступную літару звычайна пачынаюцца праз рысу; у асобных выпадках прастаўлены літары (*o* і *n*). Прыставачныя (або прыставачна-суфіксальныя і інш.) утварэнні ад аднаго і таго ж вытворнага знаходзяцца ў словазборы ў адпаведнасці з алфавітным парадкам. Пры апрацоўцы архіўнага матэрыялу для адна тыпнасці яго падачы ўсе вытворныя лексемы былі аб'яднаны ў адно словаўтваральнае гняздо. У якасці рээстравай была абрана, пры наяўнасці, невытворная лексема (або такая, з якой пачынаецца словаўтваральны ланцужок); пасля яе ў алфавітным парадку праз коску прыводзяцца ўсе аднакарэнныя:

Вада́ ж., **во́ды мн.**, адво́дзьдзе *н.*, бязво́дзьдзе *н.*, вадазасто́й *м.*, вадазго́н *м.*, вадамёт *м.*, вадамчэ́д *м.*, вадапа́д *м.*, вадаска́т *м.*, вадаста́ў *м.* [*гл. стаў*], вадасто́к, вадасыце́к *м.*, вадастры́м *м.*, вадаце́ч *ж.*, вадаце́к *м.*, вадзі́ца *ж.*, вадзяны́ *прым.*, во́дня *ж.* [*гл. дзе́льва*], наваднёньне *н.*

Пасля апрацоўкі атрымалася 273 слоўнікавыя артыкулы, з якіх 137 (практычна 50%) складаюцца толькі з адной рээстравай адзінкі. Пры гэтым у 68 выпадках загалоўнае слова суправаджаецца адным вытворным (25% ад агульнай колькасці), у 25 выпадках – двума, у 17 – трыма, у 14 – чатырма, у 5 – сямю, у 3 – пяццю, адзінкава – васьмю, дзевяццю, дванаццаццю і васьмнаццаццю. Напрыклад:

Лог м., выло́гавіна *ж.*, выло́жжа *н.*, лаго́вы *прым.*, лагчына́ *ж.*, ло́жны *прым.* [*ант. да го́рны*], пало́г *м.*, разло́г *м.*, узло́жжа *н.*

У рукапісе Я. Драздовіча націскі пастаўлены толькі над асобнымі лексэмамі: *круці́зна, купа́, лаві́на, лагчына́, лівё́нь, нізі́на, слата́, сьлё́цьце, трю́хво́; граматычныя пазнакі адсутнічаюць. У падрыхтаваным да*

друку словазборы кожная адзінка мае націск і адпаведную граматычную пазнаку. Прыметнікі звычайна Я. Драздовічам прыводзяцца ў форме адзіночнага ліку ніякага роду: *азёрнае, астраўное, багністае, баравое, барыстае* і інш. Пасля апрацоўкі такая форма падачы была заменена на традыцыйную (м. р., Н. скл., адз. л). Чатыры словазлучэнні, прыведзеныя ў агульным спісе, падаюцца без змен: *быстрая р.[ака], быстраводная р.[ака], парысты грунт, спадавая канава*.

Адзначым, што ў арыгінале ў асобных выпадках лексемы былі пададзены не ў слупок, а па дзве ў радок (праз коску, працяжнік, знак роўнасці, у дужках; прычым замест другой адзінкі можа ўказвацца толькі тая яе частка, якой яна адрозніваецца ад першай): гэта фанетычныя, марфемныя, граматычныя, лексічныя варыянты, а таксама аднакарэнныя словы. Фанетычныя варыянты (15 выпадкаў), марфемныя варыянты і аднакарэнныя лексемы (35) былі аформлены ў межах адпаведных словаўтваральных гнёздаў: *вакно́, кно; саша́, ~~шаша́~~; выбо́й м., выбо́іна ж.; ма́рач ж., па́марака ж.*

Граматычныя варыянты (14), гэта значыць прывядзенне поруч з формай адзіночнага ліку назоўніка і формы множнага ліку, былі захаваны цалкам:

Вяне́ц м., вя́нцы мн.
Крыву́лька ж., крыву́лькі мн.

Лексічныя варыянты і ўдакладненні (або тлумачэнні) значэння, што Я. Драздовічам прыводзяцца аднолькава ў дужках (толькі тры разы праз спасылку *гл.*), пры падрыхтоўцы да друку былі размежаваны. Лексічныя варыянты (27) былі аформлены ў квадратныя дужкі; прычым кожная лексема з пары мае адсылку на тоесную па сэнсе, напрыклад:

Кісла́ро́д м. [гл. сьвѣжа́нь, тле́н, тле́ц].
Сьвѣжа́нь м. [гл. кісла́ро́д, тле́н, тле́ц].
Тле́н м. [гл. кісла́ро́д, сьвѣжа́нь], тле́ц м., тле́ласьць ж.

Пры гэтым рэестр аўтарскіх матэрыялаў быў павялічаны на 19 лексем, якія ў тэксце слоўнікавых матэрыялаў Я. Драздовічам прыведзены не былі: *вална, ві́льгаць, водня, во́лага, гала, го́рад, гру́ды, гу́кі, кісла́род, мі́льканьне, паро́г, стру́га, стру́гаві́на, студня, суха́стой, схон, хлы́нь, шэ́раш, яса́ўка*. Цікава заўважыць, што адзінкава складальнікам прыводзяцца не сінанімічныя, а антанімічныя адзінкі:

Га́ра ж., го́ры мн., адго́р'е н., гару́шка ж., гары́стасьць ж., го́рка ж., го́рны пры́м. [ант. да ло́жны], паго́рак м., паго́р'е н., сталаго́р'е н., стуго́р м., стуго́р'е н., узго́рак м., узго́р'е н.

Тлумачэнні значэння (8 выпадкаў) былі захаваны цалкам і прыводзяцца ў круглых дужках курсівам:

Го́рба (гра́зь) ж.
Дождж м., дажджаві́ца (ва́да) ж., дажджавы́ пры́м., дажджо́к м., дажджы́стасьць ж.

Пасля некаторых слоў (10 выпадкаў) Я. Драздовіч у дужках ставіў лічбу, што сведчыла пра колькасць значэнняў мнагазначнага слова: *гала* (3), *каменка* (2), *кладка* (2), *круг* (2), *крушня* (2), *куля* (3), *лёт* (3), *лінія* (2), *разора* (2), *скала* (2). Такія ўказанні, безумоўна, захоўваліся.

Адзіны прыклад (*на роўнядзі*), прыведзены да лексемы *роўнядзь*, быў апушчаны.

Дапаўняюць матэрыялы словазбору па геаграфіі і геалогіі чыстыя запісы, якія змешчаны сярод іншых матэрыялаў Я. Драздовіча ў літоўскай бібліятэцы (420 адзінак, без уліку лексем, што паўтараюцца, і фанетычных варыянтаў)¹. Безумоўна, пераважную большасць складаюць назоўнікі (прыблізна 90% ад агульнай колькасці). Цікава адзначыць, што ў гэтай падборцы абсалютна адсутнічаюць штучныя аўтарскія ўтварэнні.

Указаны словазбор складаецца з дзвюх адрозных па спосабе падачы матэрыялу частак. У першай лексемы (іх 157) упарадкаваны **па алфавітна-гнездавым прынцыпе**, прычым у адрозненне ад папярэдняе разгледжанага раздзела, усе прыставачна-суфіксальныя ўтварэнні прыводзяцца да апорнага, якое ўказваецца першым і вылучаецца пры напісанні. Аднакарэнныя групуюцца ў дастаткова выразныя групы па спосабе ўтварэння або (зрэдку) у словаўтваральныя ланцужкі (32% ад усіх лексем унутры гнёздаў), у якіх ад 2 ад 4 кампанентаў. Напрыклад, да загалоўкавай лексемы *рака* прыводзяцца такія рады аднакарэнных: *рачу́лка, рачу́шка, рэ́чка; зарэ́чка, падрэ́чка, парэ́чка, узрэ́чка; рачча́ль, рачча́ліна*.

Пры апрацоўцы матэрыялаў такі спосаб адлюстравання словаўтваральных радоў і разнастайных утварэнняў па аднолькавай мадэлі быў захаваны, напрыклад:

ГАРА́ ж., ГО́РЫ мн.

Гары́стасьць ж.

Го́рка ж., гару́шка ж.

Го́рны прым., г.[о́рны] адкós.

Заго́р'е н., паго́р'е н., падро́р'е н., узго́р'е н.

Згары́ прысл.

Касаго́р м., касаго́р'е н.

Паго́рак, пагу́рок м., пры́гарак м., узго́рак м.

Пагуркава́тасьць ж.

Безумоўна, апорныя словы (іх 14: *азяро́, бало́та, бор, гай, гара́, лес, луг, лу́жа, мох, полё, рака́, раўні́на, ручэ́й, стаў*), аднакарэнныя ўнутры гнязда і ўнутры ланцужкоў былі размешчаны ў алфавітным парадку.

Зрэдку алфавітна-гнездавы прынцып парушаецца **тэматычным**, і да рэестравых слоў прыводзяцца сінонімы (*бор* і *сасьня́к, сасно́ўнік; гай* і *бярэ́знік*) і іншая семантычна тоесная інфармацыя: словазлучэнні (*ба-*

¹ Я. Д р а з д о в і ч, *Рукапісы і дакументы ў Запісной кніжцы, каляндарыку за 1931 г. Дакумент "Дар Беларускаму Музею з Наваградчыны"*, Ф. 21-97, к. 3, 6.

равая зімля, горны адкос, палёвая паша поруч з адпаведнымі прыметнікамі), удакладненні (напрыклад, *формы гор* і інш.). Уся згаданая інфармацыя захавана цалкам, напрыклад:

Формы гор: адкосная *прым.*, косая *прым.*, крупная *прым.*, крутая *прим.*, прыткая *прим.*, пякалкавая *прим.*, седлавая *прим.*, схонавая *прим.*, уступістая *прим.*, фалдавая *прим.*, шапкавая *прим.*; аднабó-касыц[ь] *ж.*, булкавастасыць *ж.*, стагаравастасыць *ж.*, стугор *м.*, схонавас-тасыць *ж.*, шылавастасыць *ж.*

У другой частцы збору па геаграфіі і геалогіі з Бібліятэкі Акадэміі навук Літвы імя Урублеўскіх матэрыял згрупаваны **па тэматычным прынцыпе**, прычым з элементамі гнездавання. Так, вылучаецца 15 сэнсавых блокаў (некаторыя з іх былі без аўтарскай назвы, толькі аддзеленыя ад папярэдніх): *[ападкі]*, *[асаблівацьці рэльефу]*, *берагі і вадацечы*, *вада*, *вадастокі*, *вецэр*, *грунты*, *дны*, *[зарасьнікі і лясы]*, *лагі*, *нізы*, *пераправы*, *[плынь вады]*, *схоны і няроўнасьці*, *узвышшы*. У кожным з іх прыводзіцца ад аднаго да 34 паняццяў, якія ў 46,5% выпадкаў падаюцца поруч з аднакарэннымі (ад аднаго да 10 у радзе). Пасля апрацоўкі матэрыялу ланцужкі вытворных указваюцца праз коску з кропкай:

[АПАДКІ]:

Аблівень *м.*; лівень *м.*, залівень *м.*; вылёвы *мн.*, залёвы *мн.*
Атоп *м.*, затоп *м.*, патоп *м.*

Словазлучэнні ў другой частцы прыводзяцца не толькі да рээстравага слова (напрыклад, да назоўніка *дно*: *багністае дно*, *глыбóкаё [дно]*, *драгбiстае дно*, *йiлiстае дно*, *камяністае дно*, *крынічнае дно*, *цвёўрдае дно*), але і ў якасці самастойных сінанімічных адзінак: *вадасток* і *плáўны цёк*, *шарáк* і *шэры грунт*, *выш* і *вышэйшыя мяйсцы* і інш. Сінонімы да загалоўкавых лексем пасля апрацоўкі падаюцца ў канцы слоўнікавага артыкула:

Лясчына *ж.*; лясчыньнік *м.*; арэхаўе *н.*
Сасóнькі *мн.*; сасьняк *м.*, сасьнячбк *м.*; бор *м.*

У дзвюх частках гэтых матэрыялаў аўтарскія пазнакі пра колькасць значэнняў (пры лексемах *вапéньніца* і *лясьнік*) захаваны ў поўным аб'ёме. Прыклады (*пры лёсе*, *с полé*, *у полé*) былі апушчаны з улікам іх неінфарматыўнасці, як і тлумачэнне 'пры мху' да лексемы *йiмшáрына*, у адрозненне ад пазнакі 'водаавод' пры назоўніку *ялавы*.

Прыблізна над пятай часткай лексем ў рукапісе быў пастаўлены націск складальнікам; граматычных пазнак не было. Пасля апрацоўкі націск быў указаны над кожнай лексмай, як і граматычныя пазнакі; форма рээстравых прыметнікаў і дзеепрыметнікаў у ніякім родзе была заменена на прынятую форму ў мужчынскім родзе.

Ва ўсім словазборы сустракаюцца выпадкі, калі да загалоўкавай лексемы прыводзяцца не аднакарэнныя словы, а адзінкі з аднолькавым пачаткам: *полé* і *палёўка*, *паляўнічыé* і інш. Пасля падрыхтоўкі матэ-

рыялаў такія словы апушчаны не былі, бо сведчаць пра адметнасць працы Я. Драздовіча.

Колькасць лексем, агульных для матэрыялаў, што знаходзяцца ў беларускім і літоўскім архівах, дастаткова значная – 138 адзінак. Гэта сведчыць пра тое, што, магчыма, Я. Драздовіч шукаў найбольш адпаведную форму падачы матэрыялу – як для будучага слоўніка беларускай мовы, так і для збору народнай тэрміналогіі: у алфавітным парадку з элементамі гнездавання, у алфавітна-гнездавым або па тэматычным прынцыпе, таксама з элементамі гнездавання, якія дазваляюць не прыводзіць тлумачальную частку і дэманструюць сістэмныя сувязі лексем.

Я. Драздовіч зрабіў спробу стварэння своеасаблівага словазбору па заалогіі, які спалучаў рысы **ідэаграфічнага і тэматычнага** – словазбор **Свойскія жывёлы**¹ пасля апрацоўкі. Так, лексічны матэрыял (словы, словазлучэнні і ўстойлівыя выразы) падаецца па тэмах з адпаведнымі загалоўкамі; у аснове класіфікацыі матэрыялу – традыцыйны падзел прадстаўнікоў жывёльнага свету: *каровы, вол, качкі і вуткі, кот і [сабака]*. Усяго Я. Драздовічам зафіксавана 212 разнастайных адзінак, сярод якіх 98 назоўнікаў (з іх 7 у пераносным сэнсе), 24 прыметнікі, 3 дзеясловы і 1 дзеепрыметнік, 4 гукаперайманні, 24 выклічнікі, 8 словазлучэнняў, 22 параўнанні, 9 фразеалагізмаў, 13 парэмій, 6 назваў ці радкоў з песень.

Звычайна ў кожным з тэматычных блокаў прысутнічаюць наступныя падраздзелы: агульныя назвы самкі, самца і іх дзіцяці, масці (і/ці пароды), выклічнікі для падзывання і/ці адгону, параўнанні, парэмій і фраземы, песні. Пры апрацоўцы раздзелы “вол” і “карова”, безумоўна, былі аб’яднаны, бо называюць адну жывёліну.

Зместавае напаўненне падраздзелаў і іх загалоўкі ў пераважнай большасці захоўваліся ў аўтарскім выглядзе, але зрэдку ўносіліся змены. Так, у падраздзеле “каровы” ў Я. Драздовіча быў аб’яднаны разнародны лексічны матэрыял – *карова, бык, цяля*, а таксама *хлеў для кароў і быкоў*, – які і быў вылучаны ў асобныя групы з адпаведнымі назвамі; частка матэрыялу складальнікам была пакінута без назвы: “[хваробы]” кароў, “[назвы мяса]” і “[гукаперайманні]”. Адзначым, што ў групах “кот”, “качкі і вуткі” назвы самцоў, самак і іх дзяцей пры апрацоўцы не выносіліся асобна, у сувязі з малой колькасцю пададзенага матэрыялу:

Свойскія:

Кáчка *ж.*, кáчачка *ж.*

Кáчар *м.*

Качанёнак *м.*, качаня́ты *мн.*, качаня́ткі *мн.*

У тэматычным блоку “кот” аўтарскія падраздзелы “кот” і “ласкальнае” з улікам іх семантычнай тоеснасці былі аб’яднаны; адпаведна, да лексемы *кату́ська* і *кі́цачка* была дададзена стылістычная пазнака *ласк.* Для аднастайнага афармлення такія назвы, як “зоў”, “ласкальна-

¹ Я. Д р а з д о в і ч, *Падрыхтовачны матэрыял...*, л. 11–12, 19.

зыўное”, “кліканьне” і “пагрознае”, “пагроза”, “гон”, былі заменены на больш адаптаваныя да патрэб сучаснай лексікаграфіі адпаведнікі: “[падзыванне]”, “[пагроза і адгон]”. У падраздзеле “прыказкі”/ “прымаўкі”/ “прыказкі і прымаўкі” Я. Драздовіч падаў разам лексемы ў пераносным сэнсе, фразеалагізмы і парэміі, таму пасля апрацоўкі матэрыял быў згрупаваны ў наступныя падраздзелы: “[словаўжыванні ў пераносным сэнсе]” (і да назоўнікаў дадавалася пазнака *перан.*), “[параўнанні]”, “[устойлівыя адзінкі]” (дзе пададзены парэміі і / ці фраземы, што ўказваюцца пад спецыяльнымі сімваламі – $\diamond$ і $\square$).

У тэматычным блоку “каровы” Я. Драздовічам былі вылучаны два раздзелы “масьці” (прыметнікі) і “прыметы” (назоўнікі), зместавае напайненне якіх было часткова зменена пры апрацоўцы, бо, напрыклад, субстантывы *бялёня*, *бурэня* ці *рыжуха* абсалютна тоесныя па сэнсе лексемам *бёлая*, *бурая*, *рыжая*. У падраздзелах “прыметы” кароў і “параўнанні” была пастаўлена нумарацыя, каб размежаваць розныя групы матэрыялу, напрыклад:

Прыметы:

1. Ачапістая *прым.*
Бязрógая *прым.*
Каза *ж.*
Крутарógая *прым.*, крутарójка *ж.*
Лабáтая *прым.*, лабáтка *ж.* [і інш.].
2. Дóйніца *ж.*
Запушчаная *дзеепрым.*
Зарва́лася *зак.*
Зда́ілася *зак.*
3 малым судно́м [і інш.].

Па сваім афармленні значна адрозніваецца ад астатніх тэматычных блок “сабака”: а) у ім няма ні загалоўка, ні вылучэння падгруп; б) ядро складаюць параўнанні (4 адзінкі), фраземы і парэміі (6); пададзена толькі два назоўнікі ў пераносным сэнсе (*брахло́* і *сабакáр*); в) многія адзінкі ўтрымліваюць у сваім складзе не рэестравую адзінку *сабака*, а аднакарэнныя ці семантычна звязаныя: *сбакáр*, *прысу́чыўся*, *разсoбачэ́ў* і *брахло́*, *брашы́*.

Падчас апрацоўкі да ўсіх лексем быў дададзены націск (у рукапісе ён пастаўлены толькі над асобнымі адзінкамі) і граматычныя пазнакі. Унутры адпаведных падраздзелаў словы падаюцца ў алфавітным парадку; у некаторых выпадках лексемы прыводзяцца словаўтваральнымі ланцужкамі. Гэта тычыцца марфемных варыянтаў і памяншальна-ласкальных форм назоўнікаў, а таксама прыметнікаў і назоўнікаў, што называюць адну і тую ж прыкмету:

- Дóйніца *ж.*, перадóйка *ж.*
Не́цель *ж.*, не́целка *ж.*
Бык *м.*, бычóк *м.*, быська *м.*, бысьóта *м.*
Падцёлак *м.*, падцёлачак *м.*

Сівая прым., сівуха ж.

Чорная прым., чарняўка ж.

Словазлучэнні, формы дзеясловаў і прыметнікаў пры афармленні матэрыялаў захоўваліся ў нязменным выглядзе: з *малым судно́м, няпоўны вы́дай, поўнае вы́мя; зарва́лася, здаі́лася, ні адпусkáець; падга́лістая, паджуліва́стая, тугасі́ская; бе́лыя, стрыка́тыя, шэ́рыя.*

Матэрыял да Беларускага слоўніка па психалёгіі ~~Характары людзей: 1) прылюдныя, 2) адлюдныя~~ Характэрызацыя дарэчнасьці і адрэчнасьці людзей у дарэчным і адрэчным разуменьні або *Настрой духу*¹ пасля апрацоўкі атрымаў назву **Прылюдныя і адлюдныя характары людзей**. Гэты словазбор уключае 423 лексемы і складаецца з дзвюх **тэматычных частак**, пазначаных у загаловку: “прылюдныя” і “адлюдныя” характары людзей, што азначае – станючыя і адмоўныя характарыстыкі асоб (прычым першых удвая менш). У гэтым словазборы бачыцца імкненне Я. Драздовіча зафіксаваць максімальна поўна лексемы, якія давалі б ацэнку чалавеку па розуме (*дага́длівы, мудрэ́ц, ське́мны*), характары (*галу́за, зладзеява́ты, лісавáты, недасту́пны, нялё́зны*), адносінах да іншых людзей (*зачэ́па, дзецяро́б, лі́пкі, саба́члівы*), да працы (*дармаё́д, зажыра́лла, карыста́лла, няру́пны*) і інш.

Толькі 13% прыметнікаў і назоўнікаў у словазборы з’яўляюцца невытворнымі. Практычна 40% прыметнікаў утворана пры дапамозе суфікса *-н-*, 19% – суфікса *-лів-*, каля 10% – прыстаўкі *не-/ня-/ні*, нязначная колькасць – утворана суфіксамі *-л-, -ават-/яват-, -ів-/ыв-, -к-, -ав-* і нульсуфіксальным спосабам; адзінкава сустракаюцца прыметнікі з суфіксамі *-ім-, -яч-, -ат-, -енн-, -ітн-, -ом-, -он-, -ск-, -т-, -чыв-, -эйш-, -юч-*. Цікава заўважыць, што ў частцы “адлюдныя характары” Я. Драздовіч змясціў 27 прыметнікаў і назоўнікаў, утвораных пры дапамозе прыстаўкі *не-/ні-/ня-*; з іх толькі 8 адсутнічаюць без указанай прыстаўкі ў першай частцы: *нізычлівы, ніпрылюдны, ніпрытульны, ніпрыхільны, нявывалака, нягóднік, нягóдны, нясты́днік*. Амаль 25% назоўнікаў утворана пры дапамозе суфікса *-нік-*, прыблізна 17% – нульсуфіксальным спосабам, 14% – суфіксамі *-л-/ыл-/лл-*, 9% – суфіксам *-ун-*, няшмат назоўнікаў – суфіксамі *-ак-/як-, -эц-/ец-, -іц-/ёц-, -энь-/ень-/ань-, -юк-, -шчык-, -к-*; адзінкава сустракаюцца назоўнікі з суфіксамі *-авіт-, -ар-, -ач-, -ель-, -ік-, -ін-, -онік-, -ул-, -уль-, -ух-, -цей-, -ян-, -яш-*.

Усе адзінкі размешчаны Я. Драздовічам у алфавітным парадку (з парушэннямі), без націскаў і граматычных пазнак. Словазбор складаюць прыметнікі (231) і назоўнікі (192), прычым пераважная большасць назоўнікаў – гэта адзінкі мужчынскага (63%) і агульнага (33,3%) роду. Безумоўна, пасля апрацоўкі ва ўсіх лексемах быў пастаўлены націск і дададзены граматычныя пазнакі.

Часта (каля 65 выпадкаў) Я. Драздовіч да прыметнікаў ці назоўнікаў прыводзіць фіналі або цалкам аднакарэнныя лексемы з той жа

¹ *Ibidem*, л. 16–18.

самай сэнсавай характарыстыкай: *прыкры -рэц, самавобіц -нік, свінаваіты сьвінюк* і пад. Улічваючы тое, што многія іншыя пары (і нават тройкі) лексем з аднолькавым значэннем падаюцца адрозна (*адважлівы і адважны, бядуля і бядун, дзівачны і дзівак, дзіўны, жартаўлівы і жартун, забавлівы і забавнік, мудры і мудрэц, пакладлівы і пакладны, смутнік і смутны, чарствяк і чэрствы, шустры і шустрэц* і інш.), згаданыя сінонімы пры апрацоўцы матэрыялу былі аформлены асобнымі слоўнікавымі артыкуламі:

Карыста́лла агульн.

Карысталу́бівы прым.

Карыста́ніц м.

У першай частцы словазбору (“прылюдныя характары”) да 60 рээстравых адзінак (і да адной лексемы ў другой частцы) Я. Драздовіч падаў алоўкам скарачаныя рускія адпаведнікі (прыметнікі): *сумлённы, сове́ст., старáнны, старате́льн., спачу́лы, сочувств.* і пад. Яны былі захаваны цалкам і прыводзяцца ў апрацаваным матэрыяле ў якасці тлумачальнай часткі:

Хлебасу́лівы прым. Гостеприимный.

Ця́мкі прым. Смекалистый.

Шу́стры прым. Бодрый.

Фанетычныя варыянты (3 выпадкі) падаюцца ў адным слоўнікавым артыкуле:

Імсла́вы, імсьця́лівы, мсьця́лівы прым.

Льсьце́нь, ільсьце́нь м.

Прагаві́ты, прагові́ты прым.

Матэрыял слоўніка пра характар чалавека паказвае, што ў сваёй лексікаграфічнай дзейнасці Я. Драздовіч сутыкнуўся з той жа праблемай, што і Сцяпан Некрашэвіч, які ў свой час адмовіўся ад збірання матэрыялаў пры дапамозе праграм: увага надаецца пераважна намінаўным субстантыўным сродкам мовы – назоўнікам (“звычайна даюцца толькі назвы прадметаў і не адмячаецца якасьць, дзеянне і да т. п.”¹). Да таго ж, пры аналізе па часцінамоўнай прыналежнасці лексем у *Беларускім слоўніку*² Я. Драздовіча выявілася, што назоўнікі складаюць 76%, дзеясловы – 16%, а лексемы іншых часцін мовы складаюць менш за 8% ад агульнай колькасці. Магчыма, такой тэматычнай падборкай дзісенскі лексікограф імкнуўся пашырыць як тэматычны склад, так і забяспечанасць рознымі часцінамі мовы, прынамсі, прыметнікамі, будучы слоўнік.

Словазбор пад аўтарскай назвай *Хатнія рэчы (нутро хаты)*³ (*Хата і хатняе начинне* пасля апрацоўкі) утрымлівае 286 лексем (без уліку

¹ С. Некрашэвіч, *Да пытання аб укладанні слоўніка...*, с. 174.

² Я. Драздовіч, *Падрыхтоўачны матэрыял...*, л. 20–28.

³ *Ibidem*, л. 9–10.

фанетычных варыянтаў, у адрозненне ад закрэсленых лексем, напр., ~~крэсны~~) і складаецца з 11 частак (адзначым, што некаторыя часткі Я. Драздовіч змясціў без назвы; згодна з іх семантыкай у квадратных дужках намі былі дададзены падзагалоўкі): а) *абстаноўка* (57 адз.), б) *будоўля* (68), в) *дом [памяшканні]* (19), г) *збруя* (8), д) *[збудаванні]* (18), е) *калёсы* (11), ё) *пасу[д]а* (76), ж) *[прылады для апрацоўкі збожжжа]* (3), з) *[прылады працы]* (15), і) *[тыпы хат]* (5), й) *[часткі збудавання]* (3). Яшчэ адна частка “адзежа і тканіны” была толькі пазначана складальнікам, але не напоўнена лексічна.

Па змесце словазбор *Хата і хатняе начынне* Я. Драздовіча з’яўляецца досыць багатым. Широка пададзены назвы прадметаў хатняга абсталявання (*градкі, кубел, лаўка, маціца, палок, суднік, тапчан, шасток* і інш.), разнастайнага па прызначэнні кухоннага начыння (*балейка, бутля, гарлач, глянк, кўфэль, лагун, ліпаўка, палонік, ражка, саган, салянка, судзёнка, таца, фаска, чашка, чэрап*), будаўнічая тэрміналогія (*крёквы, лабяк, латы, маціцы, мурлаты, падпадложжа, падпашнікі, паясы, пераруб, шаламядзь*) і інш. Відавочна, што пераважную большасць склалі шырока распаўсюджаныя намінацыйныя сродкі.

Матэрыял Я. Драздовічам згрупаваны **па тэматычным прынцыпе**, лексемы ўнутры частак падаюцца не па алфавіце, без націскаў, граматычных пазнак і тлумачальнай часткі. Некаторыя адзінкі ў названых падгрупам Я. Драздовіч вылучаў працяжнікам і / ці пазнакаю *ас.* (*вакно, вароты, дзверы, жорны, кульбака, печ, плуг, саха, стол, столь, упраж, хамут*). Вельмі верагодна, даследчык збіраўся вынесці названыя адзінкі як назвы асобных падгруп і разгледзець іх больш падрабязна (будова, часткі і пад.). У сувязі з адсутнасцю рэалізацыі задуманага пазнакі і вылучэнні са згаданых лексем былі зняты.

Пасля апрацоўкі словазбору *Хата і хатняе начынне* ўсе лексемы ў межах частак былі размешчаны ў алфавітным парадку, да іх дададзены націскі, граматычныя пазнакі (*м., ж., н., мн.*). Фанетычныя, граматычныя і словаўтваральныя варыянты былі аформлены адным слоўніковым артыкулам: *пóкат* і *пакóт*; *прóга* і *парóга*; *стóпка* і *істóпка*; *сéнцы* і *сёнкі*; *парóг* і *парóга*; *схóдня* і *ўсхóдня*. Сінонімы, зафіксаваныя складальнікам, падаюцца самастойнымі слоўнікавымі артыкуламі: *жнёйка* і *жнёрка*, *карафа́шка* і *тача́нка*, *слупы́* і *шу́лы*. Два тэрміналагічныя словазлучэнні (*крыжавы́ вугóл* і *гладкі́ вугóл*) былі аформлены на апорнае слова:

Вугóл *м.* ◦ ГЛА́ДКІ ВУГÓЛ. ◦ КРЫЖАВЫ́ ВУГÓЛ.

Адзінкі, што ў дзісенскіх гаворках ужываюцца як у адзіночным, так і ў множным ліку, Я. Драздовіч падаваў праз коску, з указаннем часткі асновы ў множным ліку: *ба́лька кі, бэ́лька кі, крóква вы, ма́ціца цы, мурла́та ты, падпа́шнік кі, пая́с сы, перару́б бы, сы́ценá ны, швэ́ля лі*, – або цалкам: *хлеў* і *хлявы́*. Пры падрыхтоўцы словазбору да выдання ўсе гэтыя формы захаваны цалкам: **Ма́ціца** *ж.*, ма́ціцы *мн.*

Памяншальныя формы Я. Драздовіч змяшчаў у слупок, разглядаючы іх, вельмі верагодна, як асобныя намінатыўныя адзінкі: *дзежа́ і дзе́жка, жбан і жбанок, кадзь і ка́дка, канáпа і канáпка, мiса і мiска, судно́ і судзянцб, ша́фа і ша́фка* і інш. З улікам такога афармлення і адсутнасцю тлумачальнай часткі згаданыя адзінкі пасля апрацоўкі падаюцца самастойнымі слоўнікавымі артыкуламі, без стылістычных пазнак.

Асобна ад усіх прааналізаваных тэрміналагічных словазбораў Я. Драздовіча стаіць **Батанічны слоўнік вёскі Рымкі** (назва дадзена нам пасля апрацоўкі матэрыялаў). Гэта карткі з назвамі раслін, якія знаходзяцца ў Бібліятэцы Акадэміі навук Літвы імя Урублеўскіх сярод іншых лінгвістычных матэрыялаў¹ Я. Драздовіча – “альфавітнага набору картак слоўнікавага матэрыялу, да слоўніка бел. мовы паўночна-краю Заходняй Беларусі на літ. А і Б (Дзісеншчына)”², якія былі ім дасланы ў Інбелкульт у 1926 г. Важна адзначыць, што Я. Драздовіч збіраннем матэрыялаў па батаніцы пачаў займацца задоўга да стварэння Навукова-тэрміналагічнай камісіі і ўвогуле задоўга да ўласнай актыўнай працы па зборы дзісенскай і пінскай лексікі, пра што сведчыць наступны ліст (адрасат і дата не ўказаныя): “Грамадзянін Старшыня! У адказ на Ваша абвяшчэнне у «Народнай Справе» чэсьць маю пры гэтым далучыць некалькі ўзоравых картак. Ня будучы філёлёгам, я занасіў на карткі славы так, як улаўлівала маё вуха. Што тычыцца названня раслін, то іх я пачаў збіраць з 1912 г., калі атрымаў ад Дэпартаменту загад: саставіць гэрбарый з назваўнямі раслін па маскоўску, лацінску і на «местным наречии». Збіраў гэрбарый у пав. Дзісенскім, Вялейскім, Ашмянскім, Лідскім, Друсянскім і Полацкім. Частку цяпер праверыў пры помачы людзей, ня чэпляных культурай. Рэшту ня ўспеў, дзякуючы патрэбе часу”³. Магчыма, *Батанічны слоўнік вёскі Рымкі* і стаў вынікам шматгадовай працы аматара-лексікографа.

Карткі ў слоўніку ўтрымліваюць лінгвістычны пашпарт, згодна з якім прыведзеныя лексемы “чуў ад жанчыны 65 год” і інш. інфармантаў Уладзімір Павалковіч. Змештавае напаўненне (рээстравыя словы з вельмі дакладнымі лацінскімі адпаведнікамі) і крыху іншы почырк прымушаюць вагацца, каго варта ўказваць ў якасці аўтара-збіральніка – У. Павалковіча ці Я. Драздовіча. Пры гэтым тэхнічнае афармленне, адсутнасць граматычных пазнак, спосаб падкрэслівання рээстравага слова сведчаць пра тое, што названыя матэрыялы дакладна рыхтаваў і сістэматызаваў Я. Драздовіч. Гаворачы наконт почырку, можна згадаць тое, што працы лексікографа, напісаныя начыста ці начарна і ў розныя перыяды, нязначна, але адрозніваюцца. Прыведзеныя лацінскія адпаведнікі можна патлумачыць тым, што да Я. Драздовіча трапіў слоўнік, напрыклад, Мікалая Аненкава (магчыма, праз Б. Эпімаха-Шыпілу ці іншых сяброў). Таксама магчыма, што Я. Драздовіч падзяліўся

¹ Я. Драздовіч, *Карткі з беларускімі словамі...*

² Я. Драздовіч, *Дакументы*, Ф. 21–95, к. 4.

³ Я. Драздовіч, *Карткі з беларускімі словамі...*, л. 316.

з У. Павалковічам задумай укладання поўнага слоўніка жывой беларускай мовы і той збіраў (г. зн. фактычна выступаў памочнікам) для яго матэрыялы, якія потым Я. Драздовіч і аформіў. Пасля разваг і шматлікіх сумненняў усё ж было прынята рашэнне падаць названую працу пад аўтарствам Я. Драздовіча.

Слоўнік складаецца са 161 картка-слова; пасля апрацоўкі агульная колькасць лексем склала 159 найменняў. *Батанічны слоўнік* складзены на надзвычай высокім прафесійным узроўні. Кожны слоўнікавы артыкул мае вельмі строга вытрыманую структуру: рэестравае слова па-беларуску з націскам, пераклад на рускую мову, лацінскі адпаведнік, у якой вёсцы і гміне запісана лексема, імя і прозвішча збіральніка. У адзінкавых выпадках, хутчэй за ўсё праз недагляд, прапушчаны рускі (пры лексеме *разма́й*) або лацінскі (слова *вы́чка-лесаві́чка*) варыянты, лінгвістычны пашпарт (лексічныя адзінкі *бузі́нік*, *вурóчнік гаёвы*) або прозвішча збіральніка (найменні *вурóчнік гаёвы*, *вы́чка каранё́вая*, *лугаві́ца*).

Часта прыводзіцца запіс пра месца вырастання расліны, працягласць яе жыццядзейнасці і відавую разнастайнасць і інш. (134 выпадкі), напрыклад: а) *культурная адналетка* (7 выпадкаў), *культурная дву(х)-летка* (2); б) *дзікая* (2), *дзікая адналетка* (14), *дзікая дву(х)-летка* (8), *дзікая балотная рас.[ліна]*, *мае шмат відаў* (1), *дзікая мна(о)галетка* (50) або *дзікая шматлетка* (15), *дзікая, мае 5 відаў* (1) або *дзікая, 5 расьлін* (1), *дзікая, мае шмат відаў (формаў)* (10), *дзікая мна(о)галетка, мае шмат відаў (разнавіднасцяў)* (3), *дзікая многалетка, мае шмат пераходных формаў* (1); в) *дэкаратыўнае дрэва* (1), *дэкаратыўная адналетка* (1), *многалетка дэкаратыўная* (1); г) *паразітная адналетка* (1); д) *адналетка* (1); е) *кустарнік* (2); ё) *расьце па нівам* (2); ж) *мае некалькі відаў* (5), *мае шмат відаў* (4), *тры расьл.* (1).

Прыблізна палова адзінак суправаджаецца запісам пра інфармантаў. Адзначым, што У. Павалковіч пры збіранні матэрыялаў звярнуўся да вельмі вялікай і разнастайнай па ўзросце і занятках колькасці людзей, а менавіта: *чуў ад жанчын* (у 2 выпадках); *чуў ад старых жанчын (жанч.)* (9); *чуў ад вельмі старых жанч.* (2); *чуў ад жанчыны (кабеты) 65 год (г.; гад.; гадоў)* (19); *чуў ад жанчыны 73 гадоў* (1); *чуў ад жанчыны 83 гадоў* (1); *чуў ад старых мужчын* (2); *чуў ад мужчыны 83 гадоў* (1); *чуў ад старога знахара* (1), або *чуў ад знахара 70 гадоў (г.; гад)* (20), або *чуў ад старога знахара (70 г.)* (2), або *чуў ад варажбіта 70 гадоў* (1); *чуў ад касцоў* (2); *чуў ад старых людзей* (7).

У падрыхтаваным *Батанічным слоўніку* беларуская, руская (з націскамі) і лацінская назвы прыводзяцца праз працяжнік, без граматычных пазнак і лінгвістычнага пашпарту (у сувязі з тым, што матэрыял сабраны з адной вёскі, якая ўказана ў назве слоўніка). Звесткі па батаніцы і пра носьбітаў запісаў былі апушчаны, таксама як і асобныя граматычныя заўвагі (*калапні* і *чарнюгі 'толькі множны лік'*), дадатковая інфармацыя да лінгвістычнага пашпарта (*жыгучка 'называюць усе*

віды крапівы (мейсцамі)') і адзінкавыя вузкабатанічныя звесткі (мох-варанец 'мужской экз. конопля', а зязюльчын мох 'женский экз.').

Фанетычныя варыянты і сінанімічныя назвы раслін (рускіх у тым ліку) і хвароб злакаў захаваны цалкам, падаюцца праз коску, а менавіта: *агрэст, агрост; бабіны крэскі, бабін цвет, зайраўдны гарбуз, салодкі гарбуз, ксяндзюў плеш, гваздэльнік, мох-варанец, зязюльчын мох, мухалёўка, мухаёдка, мярлэжнік, мураўнік, падбёл, масоха, птушыныя яёчкі, дзікія яёчкі, яёчнік, сурэпіца, сьвірэпка, шлёмка, жыёдок; вахта, трифоль, томат, помідора; ражкі, спёрнікі.*

Я. Драздовічам прапанаваны дзве пары назваў раслін з аднолькавымі лацінскімі адпаведнікамі; рускія назвы пры гэтым у адным выпадку вельмі падобныя: *лапчатка гусіная* і *гусіная лапка*, а ў другім – адрозніваюцца: *конопля* і *посконь*. У сувязі з гэтым карткі *падарожнік* і *срэбная траўка*, *калапні* і *чарнюгі* былі аб'яднаны:

Падарожнік, срэбная траўка [*дуброўка гусіная*] – гусіная лапка [*лапчатка гусіная*] – *Potentilla anserina* L.

Калапні, чарнюгі [*каноплі пасяўныя*] – посконь, конопля [*посевная*] – *Cannabis sativa* L.

Да таго ж, пасля апрацоўкі ўсяго матэрыялу былі выяўлены, праз лацінскія адпаведнікі, дзве пары беларускіх аманімічных назваў: *пралёска* як *пролёска* і *печёночніца* *благоробная*; *сардэчнік* як *белозёр болотный* і *золототысячник* *обычный*.

Уся інфармацыя, якая дапісана намі пры падрыхтоўцы да друку архіўных матэрыялаў або якая выклікае сумненні праз почырк і асобныя пазнакі Я. Драздовіча, заключаецца ў квадратныя дужкі: *верышка* [*націск ?*] *дубровная* [*дубровка*]; *плямбу[ў ?]*ка [*гарчак ястрабковы*] і пад.

Так, калі збіральнікам матэрыялаў прыводзіцца дыялектная беларуская (99 выпадкаў), руская (9) або адначасова беларуская і руская дыялектныя назвы (29), то ў квадратных дужках пасля кожнай з іх прыводзіцца агульнапашыраны беларускі і / або рускі літаратурны варыянт:

Аднапёрка [*маркоўнік*] – купыр – *Anthriscus Hoffm.*

Блізняткі-каханкі [*браткаўка дуброўная*] – іван-да-марья [*марьянник дубравный*] – *Melampyrum nemorosum* L.

Калі літаратурны беларускі адпаведнік не быў знойдзены (на лексемы *бацянікі, бярозка хмызьняковая, вёчка-ружбёўка, берагавы гігэль, цікавая, хахлушка стручковая, хахлушка цальналістная, шчаткі*), то пасля дыялектнай назвы ў квадратных дужках ставіцца пыталы знак:

Бацянікі [?] – рогоглавик [*рогоглавник яичковидный*] – *Ceratocephalus orthoceras* DC.

Калі ў рускіх назвах, пад уплывам беларускай мовы або нейкіх іншых фактараў, дапускаюцца памылкі, то ў апрацаваным варыянце

яны выпраўляюцца і ніякім чынам не вылучаюцца, напрыклад: замест *сі́ний безколё́нник* запісана *сі́ний бесколё́нник*, замест *пупа́ўка* – *пупа́вка* і пад.

У выпадках, калі складальнікам прыводзіцца лацінскі адпаведнік, што называе від пэўнай расліны, а беларускі і рускі (або адзін з іх) – род (і ўзнікае неадпаведнасць паміж назвамі), то ў квадратных дужках пасля беларускага (2 выпадкі), рускага (19) або беларускага і рускага адпаведнікаў (3) прыводзіцца той кампанент назвы, які У. Павалковічам па нейкіх прычынах апушчаны:

Ажы́на – ежеві́ка [*сі́зая*] – *Rubus caesius* L.

Блё́кат [*чо́рны*] – белена́ [*чёрная*] – *Hyoscyamus niger* L.

Калі лацінская назва была прапушчана (*вё́чка-лесаві́чка*) або яна не была карэктна перапісана, але пры гэтым рускі адпаведнік прыводзіцца вельмі дакладна (*вё́чка-ружбо́ўка*, *лапу́шнік*, *ражкі́*, *сардэ́чнік*), то пасля яе ставіцца знак пыталніка:

Вё́чка-лесаві́чка [*чы́на лясна́я*] – чы́на лесна́я – *Lathyrus silvester* L. [?].

Калі ж некаторыя элементы ў лацінскай назве апускаюцца і замяняюцца (лексемы *вуро́чник гаёвы*, *вё́чка-двакаляро́ўка*, *вё́чка дзі́кая*, *ду́ля*, *лапу́шнік зялё́вы*) і руская назва пры гэтым не адпавядае шырокараспаўсюджанай, то пасля беларускай, рускай і лацінскай назваў ставяцца пыталныя знакі:

Вуро́чник гаёвы [*мару́на трохраздэ́льная* ?] – подмарё́нник трёхцвётны́й [*трёхраздэ́льный* ?] – *Galium trifidum* L. [?].

Адзінкава, калі ў разнастайных батанічных даведніках не былі знойдзены ні лацінскі, ні рускі, ні беларускі варыянты, то лацінскі быў апушчаны (бо не адпавядае ніводнаму з наяўных і не мае сэнсу пры перакладзе), а рускі і беларускі суправаджаюцца пыталнікамі:

Хахлу́шка стру́чковая [?] – хохла́тка бобові́дная [?] – [?].

Усе адзінкі ў слоўніку размяшчаюцца па алфавіце. Аднак пры зверцы пададзеных Я. Драздовічам адзінак з матэрыялам разнастайных даведнікаў па батаніцы (напрыклад, *Лаціна-руска-беларускім батанічным слоўнікам* Анатоля Кісялеўскага, *Батанічным слоўнікам* М. Аненкава або *Энцыклапедыяй прыроды Беларусі ў 5 т. і інш.*) выявілася, што ў некаторых выпадках поруч з родавымі назвамі сабраны і відавныя або пададзены толькі віды адной расліны (без указання назвы роду), таму такія адзінкі былі згрупаваны ў гнёзды (18 выпадкаў; ад дзвюх да сямі адзінак у кожным). Першай падаецца адзінка, што называе род; пры адсутнасці такой прыводзіцца першая па алфавіце відавная адзінка. Усе астатнія назвы ўказваюцца па алфавіце без чырвонага радка:

Гарля́нка – живу́чка – *Ajuga* L.

Гандзялю́к паўзу́чы [*гарля́нка паўзу́чая*] – живу́чка ползу́чая – *Ajuga reptans* L.

Гандзялюк касмáты [гарлянка жэнеўская] – жывучка мохнатая [горлянка жэнеўская] – *Ajuga genevensis* L.

Адзначым, што з зафіксаваных складальнікам адзінак 156 з’яўляюцца назвамі раслін, а 5 – назвамі грыбоў (*грыб-дамавік*, *губавіна*, *пёрхаўка*) і хвароб раслін (*іржа*, *ражкі*). Відавочна, што апошнія назвы былі вылучаны ў асобны раздзел “Іншае” і змешчаны па алфавіце ў канцы *Батанічнага слоўніка вёскі Рымкі*. У канцы слоўнікавага артыкула пасля кожнага наймення ў квадратных дужках змяшчаецца агульнае ўказанне на тое, што адзінка абазначае:

Ражкі, спёрнікі [спарыння] – мяточный рожок [спорынья, мяточные рожки] – *Claviceps purpurea* [?]. [хвароба злакаў].

Такім чынам, *Батанічны слоўнік вёскі Рымкі* Язэпа Драздовіча – гэта завершаная праца па ўкладанні тэрміналагічнага словазбору па матэрыялах аднае вёскі. І каштоўнасць гэтай працы заключаецца ў тым, што ў ёй зафіксавана мноства адзінак, не пададзеных у іншых дыялектных крыніцах, напрыклад, *вурбчнік*, *грабэлькі*, *паршыўка*, *тарфянік*, *шлёмка*, *ушыўка* і інш.

Такім чынам, Язэп Драздовіч, не знаходзячыся ў віры навуковага жыцця таго часу, вельмі добра разумеў дзве галоўныя мовазнаўчыя задачы: выявіць лексічныя набыткі беларускай мовы, сабраць іх, каб потым “аўладаць гэтым вялікім скарбам і карыстацца ім”¹, і стылістычна распрацаваць народную мову, каб зрабіць яе “прыгоднай <...> для выражэння <...> самых глыбокіх навуковых ісцін, самых тонкіх адценьняў нашай мыслі”². Прааналізаваныя матэрыялы дзісенскага лексікографа сведчаць пра тое, што ён імкнуўся як мага хутчэй стварыць акадэмічны слоўнік і перакладныя тэрміналагічныя слоўнікі, а таксама дэманструюць той вялізны аб’ём працы, якую здолеў выканаць непрафесійны лінгвіст задоўга да выдання адпаведных тэарэтыка-метадалагічных рэкамендацый і распрацовак.

Варта адзначыць, што Я. Драздовіч у 20-я гады ХХ ст. апярэдзіў сваіх калег-прафесіяналаў: прапанаваў некалькі ўзораў ідэаграфічнага слоўніка, заснаванага на паняццевым прынцыпе; падабраў да асноўных анатамічных тэрмінаў дзісенскія адпаведнікі са зразумелай унутранай матывацыяй; да батанічных назваў заўсёды падаваў лацінскія адпаведнікі; не выкарыстоўваў запазычаныя словы, а на аснове беларускіх моўных сродкаў пры дапамозе афіксаў ствараў лексемы з абстрактным значэннем; дэфініцыі (пры іх наяўнасці) прыводзіў толькі па-беларуску.

Упарадкаваныя аматарам-лексікографам словазборы, не выкарыстаныя ў свой час, безумоўна, патрабавалі дапрацоўкі, але маглі стаць добрым апірышчам для далейшай працы Тэрміналагічнай камісіі і Камісіі па ўкладанні слоўніка жывой беларускай мовы.

¹ С. Н е к р а ш э в і ч, *Да пытання аб укладанні слоўніка...*, с. 166.

² *Ibidem*, с. 169.

Iryna Galouzo

Terminologies by Jazep Drazdovich

A b s t r a c t

The article focuses on the activities of J. Drazdovich as the originator of many different terminologies in the 1920s. It presents a detailed description of lexical composition and peculiarities of the registry of the ideographic dictionary “Belarusian-Russian terminology of human anatomy and physiology”, the Belarusian-Russian-Latin “Rymki Botanical dictionary”, as well as smaller collections of folk vocabulary of the spheres of botany and agronomy, geography and geology, zoology, psychology, home equipment and others that J. Drazdovich planned to include in his comprehensive dictionary of the Belarusian language.